

A bírálóbizottság értékelése

A benyújtott disszertáció Spéder Zsolt eddigi szakmai munkájának színvonalas összefoglalása, amely a téma hazai irodalmában innentől kezdve megkerülhetetlen alkotás. A doktori disszertáció hozzájárult a hazai és az európai termékenység-változás trendjeinek feltérképezéséhez és értelmezéséhez. A szerző a gyermekvállalással kapcsolatos döntések elméleteinek összegző bemutatásán túl azok kritikai értékelését is elvégezte, és kutatásaival ellenőrizte.

Spéder Zsolt többféle adatbázist használt a magyarországi termékenységi magatartás elemzéséhez, és elemzését is a módszerek komplexitása jellemezte: népmozgalmi és népszámlálási statisztikák, longitudinális adatbázisok és attitűdvizsgálatok, továbbá eseménytörténeti elemzések egyaránt fontos részét képezik a dolgozatnak.

Differenciált képet vázolt a termékenység és családalapítás új mintáiról, rámutatott egy új termékenységi minta kialakulására a posztkommunista országokban. Megállapításaival továbbfejlesztette és gazdagította a korábbról ismert tudományos felismeréseket.

Kiemelt figyelmet fordított a társadalmi különbségekkel összefüggő termékenységi magatartás változásokra, például az iskolai végzettség, a társadalmi státus, a családi státus szerepére a termékenységre, illetve a családpolitikai beavatkozásra való eltérő reagálásra.

Fontos tudományos eredmény a szerzőnek a *gyermekvállalási szándékokra és azok megvalósulására* vonatkozó empirikus elemzése. Rámutatott a szerző arra, hogy a posztkommunista országokban nagyobb eséllyel tudják megvalósítani az előnyösebb státuszúak a gyermekvállalási szándékaikat. A nyugat-európai térségben a különböző jövedelmi szintek közötti különbségek nem szignifikánsak. Egyik legfontosabb megállapítása, hogy a posztkommunista kontextus a nyugat-európai kontextushoz képest inkább akadályozza a szándékok megvalósulását. A posztkommunista országokban a nyugati országokhoz képest „alacsonyabb a szándékok megvalósításának az esélye“.

A szerző bizonyítja, hogy a „szándékok megvalósulásának a társadalmi körülményekkel összefüggő csoportspecifikus akadályai vannak”, és bemutatja, hogy milyen társadalomszerkezeti tényezők húzódnak meg a halasztás, a lemondás és az előre hozás mögött. Ezek a megállapítások és az empirikus bizonyítás nemzetközi összehasonlításban is új tudományos felismeréseket tartalmaz.

A szerzőnek sikerült a nemzetközi szakirodalomban vitatott a „*társadalmi óra*” és a „*biológiai óra*” működésére vonatkozó elméleti feltételezéseket összehasonlítva elemezni. Arra a megállapításra jut, hogy a „biológiai óra” koncepciója jelenti a gyermekvállalási magatartások magyarázatának relevánsabb keretét.

Spéder Zsolt vitatja, hogy alkalmazható-e a posztkommunista termékenységi átmenet értelmezésére a nemzetközi szakirodalomban általánosan elfogadott ún. „második demográfiai átmenet elmélete”. Elemzéseinek meglepő következtetése, hogy az elmélet magyarázó feltételei nem relevánsak a szocialista országok megváltozó termékenységi viszonyainak értelmezésében. A szerző tézise, hogy a második demográfiai elmélet leíró eleme (a párkapcsolati magatartás és a termékenység új jelenségei) a posztkommunista társadalmakban is releváns, ugyanakkor a magyarországi adatok cáfolják az elmélet magyarázó feltételezéseit, mivel *konzervatív fordulat* következett be, amit aztán egy lassú visszarendeződés követett.

Amikor az érintettek termékenységi szándékaikat összevetik az aktuális, gyorsan változó körülményeikkel, akkor észlelik eredeti elképzeléseik és az aktuális körülmények közötti disszonanciát. E a termékenység átmeneti, vagy végleges csökkenéséhez vezet. Ezek a leíró eredmények nemcsak a magyar, hanem a nemzetközi szakirodalom szempontjából megítélve is új eredményeknek minősíthetők.

Spéder Zsolt következtetése, hogy a sokak által értelmezési keretként használt SDT magyarázó sémát a posztkommunista országok esetében *másik elméleti modellel* kell

felváltani, mivel a posztkommunista országokban az alapvető anyagi és biztonságigények kielégítése motiválta az egyének cselekedeteit.

Vitatható, hogy ez a megállapítás csak a rendszerváltás utáni, elmúlt évtizedekre érvényes-e, vagy ez egy hosszabb távú, az 50-es és 60-as évek adottságait is tematizáló fejlődés, amely így a várható jövőbeli trendekre is általánosítható magyarázatként szolgálhat.

A szerző kutatási eredményei az intenzív társadalmi dinamikára, a társadalmi változások aszinkron voltára, és az ebből adódó társadalmi *anómia létrejöttére* utalnak. Ezek a sajátos környezeti tényezők meghatározó szerepet játszanak a posztkommunista országokban tapasztalható *elmaradásban*, így a *termékenységcsökkenésben*.

További fontos megállapítása, hogy többféle magyarázatot kell összehangolni: azokat, amelyek a *szándékolt* halasztást teszik értelmezhetővé, és azokat, amelyek a *nem szándékolt* halasztásra és az elmaradásnak folyamatos adaptációjához adnak értelmezési keretet.

Kiemelt fontosságú megállapítás, hogy a gyorsan és kiszámíthatatlanul változó körülmények a gyermekvállalási döntéseket és a gyermekvállalási szándékok megvalósítását hátrányosan befolyásolják. A változó körülmények a gyermekvállalási célok folyamatos módosítását és újratervezését igénylik, de a posztkommunista országokban a “normatívákban” megjelenő hagyományos, gyermekcentrikus ideák uralkodnak. Ezen *kumulatív* jellegű hatások az *anómia* elméleti koncepciójának alkalmazhatóságát erősíti, amely ígéretesnek tűnik a gyermekvállalási szándékok sikertelenségének magyarázatánál.

A szerző fontos tézise, hogy ezen elméletek keretein belül a demográfiai elemzésekben Magyarországon is érvényesíteni szükséges az *értékek*, *attitűdök*, *a kulturális rendszer elemeit* a gyermekvállalási trendek empirikus elemzésénél.